

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.34>

БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ТА АВТОМАТИЧНІСТЬ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гальонкін С.С.,
аспірант 3-го року навчання
кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гальонкін С.С. Безальтернативність та автоматичність тримання під вартою в умовах воєнного стану.

У статті здійснюється комплексний аналіз проблематики безальтернативності та автоматичності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в Україні. Наголошується, що внаслідок змін до КК та КПК, ухвалених у 2022–2024 роках, законодавець значно розширив перелік злочинів, за якими передбачено виключно тримання під вартою, позбавивши суди можливості застосовувати альтернативні заходи. Така практика, хоча й мотивується потребами захисту національної безпеки, викликає суттєві дискусії у науці кримінального процесу та суперечить усталеним стандартам ЄСПЛ, які вимагають індивідуалізованого підходу при обмеженні права на свободу. Розглянуто конституційно-правові аспекти проблеми, зокрема різні підходи Конституційного Суду України у рішеннях 2019 та 2024 років, які демонструють коливання між захистом прав людини та виправданням посилених обмежень під час війни. Проаналізовано також положення ч. 5 і ч. 6 ст. 615 КПК України, що передбачають автоматичне продовження строків тримання під вартою. Конституційний Суд визнав їх такими, що не відповідають Конституції, оскільки відсутність мотивованого судового рішення суперечить принципу презумпції невинуватості та практиці ЄСПЛ. Особлива увага приділена міжнародним стандартам, згідно з якими навіть у надзвичайних умовах держави мають забезпечувати судовий контроль та індивідуальне обґрунтування тримання під вартою. ЄСПЛ у низці справ (“Buzadji v. Moldova”, “Letellier v. France”, “МакКей проти Сполученого Королівства”) підкреслює, що автоматичність чи безальтернативність суперечать ст. 5 Конвенції. Водночас порівняльний аналіз свідчить, що допустимим може бути лише тимчасове відступлення за умови офіційної дерогації та суворих запобіжників проти свавілля. Зроблено висновок, що попри виключні умови воєнного стану, судова дискреція у питаннях застосування запобіжних заходів повинна зберігатися. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, спрямовані на узгодження внутрішніх норм із принципами верховенства права, забезпеченням національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Ключові слова: тримання під вартою, воєнний стан, автоматичність, безальтернативність, запобіжні заходи, права людини, ЄСПЛ.

Galonkin S.S. The non-alternativeness and automatic character of detention in the context of martial law.

The article provides a comprehensive analysis of the issue of the non-alternativeness and automatism of pre-trial detention during martial law in Ukraine. It is emphasized that, as a result of amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code adopted in 2022–2024, the legislator significantly expanded the list of crimes for which detention is the only possible preventive measure, depriving courts of the ability to apply alternative measures. While such practice is motivated by the need to strengthen national security, it provokes considerable debate in criminal procedure scholarship and appears inconsistent with the standards of the European Court of Human Rights (ECHR), which require an individualized approach to any restriction of the right to liberty. The study addresses constitutional aspects of the issue, in particular the divergent approaches of the Constitutional Court of Ukraine in its 2019 and 2024 decisions, which illustrate the tension between safeguarding human rights and justifying

stricter restrictions under conditions of war. Special attention is paid to Articles 615(5) and 615(6) of the CPC, which provided for the automatic extension of detention terms. The Constitutional Court declared these provisions unconstitutional since the absence of a reasoned judicial decision contradicts the presumption of innocence and the requirements of the ECHR. International standards are also analyzed, according to which even in emergency situations states must guarantee judicial oversight and individualized reasoning for detention. The ECHR, in cases such as *Buzadji v. Moldova*, *Letellier v. France*, and *McKay v. the United Kingdom*, has consistently held that automatic or non-alternative detention contradicts Article 5 of the Convention. At the same time, comparative analysis shows that temporary derogations may be permissible only if properly formalized and accompanied by safeguards against arbitrariness. The article concludes that, despite the exceptional circumstances of martial law, judicial discretion in matters of detention must be preserved. The author proposes directions for improving current legislation to ensure compliance with the rule of law, to strike a balance between national security and human rights, and to align domestic practice with international standards.

Key words: detention, martial law, automatism, preventive measures, human rights, ECHR.

Постановка проблеми. Нормативне регулювання та практика застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є складним і багатогранним питанням. Цей захід є одним із найбільш поширених. Більше того, кількість клопотань про його застосування суттєво зростає. Так, у довоєнний період (січень – грудень 2021 року) подано понад 18 тисяч таких клопотань, а за січень – грудень 2024 року – вже понад 25 тисяч, що становить понад 50% від загальної кількості (41 тисяча клопотань) [1].

Метою статті є комплексний аналіз проблематики безальтернативності та автоматичності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану, з'ясування їх відповідності конституційним засадам, міжнародним стандартам захисту прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, а також формулювання висновків щодо допустимих меж і напрямів удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Варто відзначити авторів, які досліджували питання застосування і скасування тримання під вартою в умовах воєнного стану. Серед них: А.Г. Гаркуша, І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.А. Марченко, В.В. Михайленко, Г.В. Мудрецька, Н.В. Неледда, В.В. Рогальська, Г.К. Тетерятник, Т.Г. Фоміна, І.В. Черниченко, І.С. Шаповалова. Дослідники розглядали застосування цього заходу, його скасування у порядку, передбаченому ст. 616 КПК України, проблеми продовження строків, а також безальтернативність обрання.

У своїй роботі «Застосування положень ч. 5 ст. 615 КПК України під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти» І.С. Шаповалова, аналізуючи нормативну базу та практику, дійшла висновку, що можливість, надана законодавцем у п. 5 ст. 615 КПК України щодо «автоматичного» продовження тримання під вартою, може бути обґрунтованою за умови дотримання низки факторів, визначених судом: об'єктивна неможливість проведення підготовчого судового засідання в умовах воєнного стану; наявність раніше обраного запобіжного заходу у формі тримання під вартою, строк якого спливає.

Водночас, складність і багатогранність проблеми спонукає нас провести власне дослідження.

Виклад основного матеріалу. Складність проблеми, а також проведені дослідження дозволяють виокремити кілька питань, які стосуються тримання під вартою в умовах воєнного стану.

Щодо безальтернативності при обранні запобіжного заходу. У квітні 2022 року було внесено суттєві зміни як до КК України, так і до КПК України, спрямовані на вдосконалення механізмів відповідальності за колабораційну діяльність та коригування порядку застосування запобіжних заходів у провадженнях щодо злочинів проти основ національної та громадської безпеки. Ці зміни ознаменували надання суду права не визначати розмір застави при вирішенні питання про застосування тримання під вартою.

Зокрема, Закон № 2198-ІХ передбачив таке положення: в умовах воєнного стану слідчий суддя або суд отримує право не визначати розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у справах, що стосуються пособництва державі-агресору [2].

У вересні 2022 року було внесено додаткові зміни до КПК, які стосуються військовослужбовців, що вчинили військові злочини в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону № 2531-ІХ, для військових, підозрюваних або обвинувачених у злочинах, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК (непокора, невиконання наказу, самовільне залишення частини чи поля бою,

дезертирство тощо), передбачено виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без можливості альтернативи [3].

Відповідно до ч. 4 ст. 183 КПК, в умовах воєнного стану суд має дискреційне повноваження не встановлювати розмір застави для злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК. Таким чином, законодавець закріплює пріоритет застосування найбільш суворих заходів для забезпечення національної безпеки в умовах війни. Крім того, відповідно до ч. 6 і ч. 8 ст. 176 КПК, до осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у злочинах проти національної та громадської безпеки, застосовується тримання під вартою за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, а для військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні злочинів, визначених ст. 402–405, 407, 408, 429 КК, передбачено безальтернативний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [4].

Однак така ситуація не є новою. В Україні вже існує певна практика Конституційного Суду України щодо цього питання, хоча вона й є доволі контроверсійною. Перше рішення, яке слід згадати, – це рішення № 7-р/2019 від 25 червня 2019 року, де зазначалося, що обов'язкове тримання під вартою без урахування обставин справи суперечить принципу індивідуалізації покарання та практиці Європейського суду з прав людини. Було наголошено: «Положення ч. 5 ст. 176 Кодексу допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права. В оспорюваній нормі обґрунтовується необхідність тримання під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його застосування у кримінальному провадженні та правом особи на свободу і особисту недоторканність» [5, с. 9].

Водночас, у рішенні Конституційного Суду від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024 (п. 6.3, абз. 10) ч. 6 ст. 176 КПК було визнано такою, що відповідає Конституції України. Суд зазначив, що особливий порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 Кодексу забезпечує можливість його застосування лише на підставі вмотивованого судового рішення, як того вимагають ст. 8 і ч. 2 ст. 29 Конституції України [6, с. 33]. Відповідно, це положення було визнане конституційним. Така зміна підходу, на нашу думку, пояснюється винятковими обставинами, що нині мають місце в Україні. У цьому ж рішенні КСУ звернув увагу (п. 6.1, абз. 3) на те, що мета законодавця є правомірною, адже вона спрямована на посилення захисту суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності та державної, економічної й інформаційної безпеки шляхом установлення тимчасового (на період дії воєнного стану) особливого порядку застосування тримання під вартою до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні особливо небезпечних злочинів [6, с. 27].

Щодо проблем безальтернативності такого запобіжного заходу як тримання під вартою, І.А. Тітко, розглядаючи дану проблематику у 2022 році, зазначав, що існує три аспекти на які варто поглянути у вказаному питанні. Так, конституційний аспект передбачає, що ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України не можуть бути визнані неконституційними автоматично за логікою рішення КСУ 2019 року, адже зміни (ч. 6 та 7 ст. 176 КПК України) були прийняті лише у 2022 році, є новими положеннями закону, конституційність яких не оспарювалась і які не оцінювались КСУ на предмет їх відповідності КУ. Втім, якщо теоретично припустити, що станом на 2022 рік постало б питання оцінки відповідності вказаних положень КУ, не дивлячись на рішення 2019 року, існує можливість визнання таких положень конституційними, зокрема через призму історико-правового підходу, з урахуванням воєнного стану (тим більш, що аргументацію до такого варіанту можна віднайти в окремих думках суддів КСУ, які не погодились із рішенням 2019 р.). Щодо міжнародно-правового аспекту, І.А. Тітко зазначає, що відступ від положень Євроконвенції хоча і допускається, за умови подання дерогаційної ноти (підкреслюється відсутність такої ноти від України щодо ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України), втім відкритим лишається питання можливості відступу від практики ЄСПЛ, яка ґрунтується на тлумаченні положень Євроконвенції. Виокремлюється і кримінальний процесуальний аспект, під яким мається на увазі суперечність нововведень уже наявним нормам КПК України. Так, зазначається, що абз. 8 ч. 4 ст. 183 КПК України містить дискреційні положення, не виключається ситуація, коли в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого однією (кількома) із перелічених статей КК, слідчим суддею, судом все ж буде визначено можливість внесення застави. І у випадку внесення такої застави, тримання під вартою буде автоматично скасовано, що мати наслідком порушення ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України, де містяться норми про безальтернативність вказаного запобіжного заходу [7, с. 12–14].

Отже, внесені зміни свідчать про посилення захисту національної безпеки в умовах війни. Водночас постають два питання: по-перше, чи виправдана суперечлива практика КСУ, а по-друге, чи можна вважати нормальним, що положення, визнане конституційним, не відповідає стандартам ЄСПЛ. На нашу думку, зміна позицій КСУ можлива лише за умови переконливого обґрунтування та дотримання правової визначеності. Відступ від позиції 2019 року можливо пояснити виключними обставинами війни, але він створює сумніви у стабільності правозастосування.

Перш за все, варто зазначити, що, на нашу думку, розходження позицій КСУ 2019 і 2024 років можливе лише за умови переконливого обґрунтування зміни національного контексту та суворого дотримання засад правової визначеності. У 2019 р. КСУ, спираючись на ст. 5 Конвенції та практику ЄСПЛ, критикував безальтернативність тримання під вартою як несумісну з індивідуалізацією обмеження свободи. У 2024 р. Суд допустив застосування більш жорстких підходів, апелюючи до виключних обставин воєнного стану. Такий відступ як явище не є сам по собі протиправним: конституційна юрисдикція не «заморожує» свої правові позиції й може їх коригувати, коли істотно змінюються фактичні обставини (зокрема, наприклад, масштабна збройна агресія). Водночас варто визнати, що практика зміни конституційної позиції викликає обґрунтовані сумніви у стабільності й передбачуваності конституційної практики.

Відповідь на друге питання є дещо складнішою. Практика ЄСПЛ (зокрема, «Ідалов проти Росії», «Хайредінов проти України», «Харченко проти України», «Buzadji v. Moldova», «Letellier v. France», «McKay v. United Kingdom») послідовно вимагає індивідуалізованого обґрунтування позбавлення свободи, появи «презупції звільнення» після первинного взяття під варту та реального розгляду менш інтенсивних альтернатив. Моделі «автоматичного» або «безальтернативного» тримання під вартою у визначених категоріях справ суперечать цим стандартам. Конвенція допускає відступи за ст. 15 (дерогація) у разі війни чи іншої надзвичайної ситуації, але такі відступи є законними лише за умови офіційного повідомлення Генерального секретаря Ради Європи, доведення суворой необхідності, а також встановлення запобіжників, які б унеможливлювали свавілля (див. 1.2.2). Нами вже було встановлено, що навіть за наявності дерогації ЄСПЛ перевіряє наявність необхідності певних заходів, а також існування запобіжників (див. 1.2.2; зокрема, «Бранніган та МакБрайд проти Сполученого Королівства», «Аксой проти Туреччини»). Тобто, сама по собі потреба відступу не надає державі абсолютних повноважень.

Отже, відповідь на обидва питання є умовно-позитивною лише за дотримання жорстких передумов. Відступ КСУ від позиції 2019 р. можна вважати виправданим виключністю обставин. Що ж до невідповідності ч. 6 ст. 176 КПК стандартам ЄСПЛ, вона теоретично може бути прийнятною лише в режимі належно оформленої дерогації та виключно у «суворо необхідному» обсязі. За відсутності дерогації така невідповідність з високою ймовірністю призведе до порушення стандартів Конвенції.

Щодо автоматичності продовження строків тримання під вартою. У ч. 5 ст. 615 КПК зазначається, що у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею або керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Частина 6 ст. 615 КПК України передбачає, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці [4].

Викладаючи своє бачення допустимості автоматичного продовження строків тримання під вартою, варто згадати, що ч. 6 ст. 615 КПК України була визнана такою, що не відповідає Конституції України. Такий висновок викладено у рішенні КСУ № 8-р(П)/2024 від 18 липня 2024 року, де у п. 7.2 зазначалося, що оспорювані приписи КПК не відповідають змісту принципу презупції невинуватості стосовно його вимоги: «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Конституційний Суд наголосив, що принцип презупції невинуватості, закріплений у Конституції України, поширюється на всі стадії кримінального провадження, включаючи етапи обрання або продовження запобіжного заходу щодо особи. Це означає, що принцип *in dubio pro reo*, який є невід'ємною складовою презупції невинуватості, зобов'язує суд при ухваленні рішення про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою враховувати необхідність чіткого мотивування свого рішення; іншими словами, вмотивоване судове рішення є обов'язковим [8].

Крім того, дослідивши міжнародний досвід, можна стверджувати, що наявність обґрунтованої підозри в тому, що заарештована особа вчинила правопорушення, є умовою *sine qua non* для законності продовження тримання під вартою, але після певного часу цього вже недостатньо. Суд повинен встановити, чи інші підстави, наведені відповідними органами досудового розслідування, продовжували виправдовувати позбавлення волі, чи були вони «релевантними» та «достатніми» і чи національні органи проявили «особливу ретельність» у веденні провадження. У цьому контексті мають враховуватися складність та специфічні характеристики розслідування [9, п. 114].

У справі «McKay v. United Kingdom» зазначалося, що перегляд має бути обов'язковим і не може залежати від клопотання затриманої особи; такий перегляд слід відокремлювати від перегляду, передбаченого у п. 4 ст. 5 Конвенції, яка надає затриманій особі право подати клопотання про звільнення. Обов'язковість перегляду потрібна для виконання мети п. 3 ст. 5 Конвенції, оскільки особа, яка зазнала жорстокого поводження, може бути не у змозі подати заяву з клопотанням про перегляд суддею її тримання під вартою [10, п. 34].

У справі «Tase v. Romania» Суд зазначив, що особа, обвинувачена у вчиненні правопорушення, за загальним правилом завжди повинна бути звільнена до суду, якщо держава не може довести, що існують «релевантні та достатні» підстави для обґрунтування продовження тримання під вартою. Обґрунтованість будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від його тривалості, повинна бути переконливо доведена органами влади. Квазіавтоматичне продовження тримання під вартою суперечить гарантіям, встановленим у ст. 5 § 3 Конвенції [11, п. 40]. У цій справі було встановлено, що національні органи п'ять разів продовжували тримання заявника під вартою, використовуючи одну й ту саму формулу без детального пояснення підстав для своїх рішень. Суд не погодився з твердженням уряду, що відсутність обґрунтування в рішеннях суду першої інстанції була компенсована доказами, наявними в матеріалах справи. ЄСПЛ наголосив, що лише мотивоване рішення дозволяє забезпечити публічний контроль за здійсненням правосуддя [11, п. 41].

Висновки. З проаналізованого виходить, що визнання ч. 6 ст. 615 КПК України такою, що не відповідає КУ, є досить виправданим. Такими ж аргументами можливо обґрунтувати недоречність ч. 5 ст. 615 КПК, оскільки за формулюванням і своєю суттю, вказані частини є досить схожими. Крім того, ЄСПЛ у своїй практиці наголошує на необхідності індивідуалізованого обґрунтування тримання під вартою. Так, наприклад, у справі «Чанєв проти України», Суд зазначив, що автоматичне продовження тримання під вартою без належного судового контролю може порушувати статтю 5 Європейської конвенції з прав людини. На нашу думку, дійсно з одного боку, норма ч. 5 ст. 615 КПК України може бути виправданою в умовах воєнного стану, коли забезпечення своєчасного судового розгляду може бути ускладнене через об'єктивні обставини (обстріли, повітряні тривоги). Проте, ми вважаємо, що потенційно недоречним є використання такого підходу до необмеженого кола осіб, які тримаються під вартою. Раніше у нашому дослідженні ми могли помітити додаткову суворість зі сторони як законодавця, так і конституційних органів, зокрема щодо порядку застосування запобіжних заходів, а саме безальтернативність тримання під вартою для певного кола злочинців (ч. 6 та ч. 8 ст. 176 КПК України). Цілком логічним буде припустити, що такі злочини, які за своєю природою несуть підвищену небезпеку суспільному добробуту, обороноздатності держави, суспільному правопорядку, конституційному ладу – саме стосовно них, беззаперечно можливо допустити автоматичне продовження строку тримання під вартою. Оскільки, на нашу думку, у період воєнного стану, доцільно у першу чергу фокусувати зусилля на притягнення до відповідальності найбільш небезпечних для суспільства і держави осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт про роботу органів прокуратури за 12 місяців 2024 року (усього по Україні). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 27.08.2025).
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» № 2198-IX від 14.04.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> (дата звернення: 27.08.2025).

3. Закон України “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану” № 2531-IX від 16.08.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text> (дата звернення: 27.08.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 у редакції від 26.12.2024. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (дата звернення: 27.08.2025).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п’ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-r2019> (дата звернення: 27.08.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2024> (дата звернення: 27.08.2025).
7. Тітко І.А. Зачароване коло або тримання під вартою як безальтернативний запобіжний захід. Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.). уклад.: Л.І. Аркуша, О.О. Торбас, В.А. Завтур; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 10–15.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Онішенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116> (дата звернення: 27.08.2025).
9. Kalashnikov v. Russia (Application no. 47095/99) : Judgement European Court of Human Rights, 15 July 2002, HUDOC:database. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:\[%22001-60606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:[%22001-60606%22]}) (дата звернення: 27.08.2025).
10. McKay v. United Kingdom (Application no. 543/03): Judgement European Court of Human Rights, 3 October 2006, HUDOC:database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86861> (дата звернення: 27.08.2025).
11. Tase v. Romania (Application no. 29761/02): Judgement European Court of Human Rights, 10 June 2008, HUDOC:database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86861> (дата звернення: 27.08.2025).